
ANNALES
UNIVERSITATIS MARIAE CURIE-SKŁODOWSKA
LUBLIN – POLONIA

VOL. XX/XXI

SECTIO FF

2002/2003

UMCS, Lublin

STANISŁAW JEDYNAK

Filozofia Vladimira Dvornikovicia a idea słowiańska

La philosophie de Vladimir Dvorniković et l'idée slave

Vladimir Dvorniković urodził się 28 sierpnia 1888 roku w Severinu w rodzinie nauczycielskiej (ojciec był wykładowcą w Studium Nauczycielskim w Sarajewie, matka nauczycielką w szkołach elementarnych). Był najstarszym z jedenaściorga dzieci rodziców. Szkołę średnią ukończył w Sarajewie, a studia w Wiedniu pod kierunkiem ulubionego mistrza Wilhelma Jerusalema. Studiował także pod kierunkiem H. Gomperza oraz F. Jodla, u którego się doktoryzował (rozprawa przyjęta w 1911 roku pt. *Von der Notwendigkeit der psychologischen Begründung der Erkenntnistheorie*). Po powrocie do ojczyzny był nauczycielem gimnazjalnym w Sarajewie, a od 1918 roku został profesorem Szkoły Nauczycielskiej w Zagrzebiu. Habilitował się w 1919 roku na podstawie rozprawy „Filozofia i nauka”. Główne tezy tej rozprawy można sprowadzić do trzech: nie może istnieć twórcza nauka bez filozofii; filozofia nie może się rozwijać bez śledzenia osiągnięć nauki; potrzeba filozofii rodzimej, podejmującej żywotne dla własnego kraju problemy.

Po różnych perypetiach etatowych Dvorniković zostaje profesorem zwyczajnym Wydziału filozoficznego Uniwersytetu w Zagrzebiu w 1925 roku. Wygłasza tu wiele cykli wykładów, np. o głównych nurtach filozofii współczesności, o psychologii filozofii i filozofowania, pesymizmie w filozofii i poezji, lewicy heglowskiej, Feurbachu, Marksie, Stirnerze. Ten wszechstronnie

wykształcony u najlepszych nauczycieli filozofii Wiednia profesor nie był wygodny dla władz. Już w 1926 roku w wieku 38 lat został przeniesiony na emeryturę! Pisał wówczas w swych tekstach publicystycznych, że demokracja zamiast sublimować się i przekształcać się we władzę najlepszych staje się kakisto–kratiją czyli władzą najgorszych. Mając dużo czasu Dvorniković wygłaszał liczne odczyty w kraju i za granicą (Wiedeń, Praga, Zurych). Odwiedził też Polskę, a z Kazimierzem Twardowskim prowadził korespondencję i posyłał mu swoje książki. Kilka z nich, z biblioteki domowej Twardowskiego, leży właśnie przede mną i mam satysfakcję z nich korzystać.

Dvorniković publikował dużo. Zadebiutował w 1909 roku. Łącznie opublikował blisko pięćset prac. Są wśród nich prace o przedmiocie filozofii, o filozofii niemieckiej, o różnych nurtach filozofii Słowian (także o filozofii polskiej — *Pogledi u noviju poljsku filozofiju*, Jugoslovenska Njiva 1926), o specyfice filozofii oraz duchu Jugosłowian, o filozofii wychowania. Są także prace podręcznikowe, jak dwutomowa *Savremena Filozofija*.

Vladimir Dvorniković zmarł 30 września 1956 roku w Belgradzie i tam został pochowany na Novom Groblju.

O PRZEDMIOCIE FILOZOFII

Filozofia według Dvornikovicia jest przede wszystkim wyrazem (izrazem) życia. W związku z tym kwestię: Co to jest filozofia? można sformułować inaczej, a mianowicie dlaczego, po co i w imię czego prowadzi się dysputy filozoficzne. Statyczna, esencjalistyczna filozofia przekształca się w ujęcie dynamiczne.

Jako wyraz życia sięga ona do wnętrza ludzkiego życia, do jego duchowości.¹

Początki filozofii sięgają czasów wczesnogreckich, jeszcze przed Talesem, do nieodróżnicowanej jedni z której wykształciła się zarówno refleksja religijna, filozoficzna, jak i estetyczna. W myśli filozoficznej pojawiają się początki wiedzy. Wiedza stała się jedną z dróg uprawiania filozofii i jednym z jej środków. Pierwszą rozbudowaną koncepcję wiedzy filozoficznej przedstawił Platon. Jednakże filozofia Platona to nie tylko pierwsza wielka synteza dotycząca wiedzy o świecie, to także synteza dotycząca ludzi i ich stosunku do świata. W myśli Platona występują dwa bieguny rzeczywistości: konkretność rzeczywistego bytu oraz ideał, a więc konkretność tego, co jest i swoista niedookreśloność tego co

¹ V. Dvorniković, *Što je to filozofija*, „Napredak”, Kalendar 1916, s. 92.

byśmy chcieli, aby zaistniało. Cała historia filozofii się z tym wiąże — dotyczy ona problemu sensu świata. Historia filozofii to historia wciąż ponawianych prób dotyczących likwidacji rozziwu między tym, co jest i tym, co pragnęlibyśmy, aby było, Faktycznie więc „Povijest (historia) filozofije — isto je što i sama filozofija”.²

Stąd takie znaczenie historii filozofii dla filozofii; znaczenie tak duże, jakiego nie dostrzegamy w żadnej innej dyscyplinie.

Dvorniković wyróżniał dwa aspekty filozofii: teoretyczny oraz praktyczny. Jeśli idzie o teoretyczny aspekt filozofii, to dał on początek wielu naukom od astronomii do psychologii, a także rozwinął się w odrębne dyscypliny filozoficzne, takie jak metafizyka, filozofia przyrody, teoria i krytyka poznania, logika, spekulatywna psychologia. Aspekt praktyczny filozofii rozwinął się w studiach aksjologicznych, w różnych działach etyki, także w powiązaniu z polityką. Jednakże filozofia to całość teorii i praktyki, myśli i woli. Jeden aspekt zależy od drugiego i na odwrót.³

Myśl filozoficzna wymaga wolności. Prawdziwa filozofia jest niemożliwa tam, gdzie filozofowanie jest zależne (w ramach szkoły, tradycji) lub też gdy jest służebne wobec jakiejś ideologii, religii itd. Filozof ma w miarę możliwości wyzwolić się od tych zależności i zmagać się z najżywotniejszymi problemami człowieka i świata. Dotyczy to różnorodnych ujęć filozofii; zarówno racjonalistycznego, jak i empirycznego, zarówno formalnego jak i materialnego.

Dvorniković wyróżnia zresztą dwa zasadnicze typy filozofowania: jeden platonizujący, drugi empiryczny. Pierwszy charakteryzuje przechodzenie od formy do treści, od ideału do rzeczywistości. W drugim ujęciu przechodzi się od faktów, konkretnych doświadczeń do pewnych uogólnień. We współczesnej filozofii, podkreśla Dvorniković, nurt platonizujący, racjonalistyczny wyraża się między innymi w absolutyzacji logicyzmu, w tendencjach antypsychologicznych, w ogóle w awersji do wszelkiego psychologizmu.⁴

Rozważając przy okazji kategorię współczesnej filozofii Dvorniković uważa, że filozofia ta to najwyższy aspekt współczesnego ducha i nie chodzi tu w ogóle o jakąś chronologię, lecz o *meritum*. Jej wymiar współczesny tak czy owak został ukształtowany przez przełom Heglowski oraz różne aspekty klasycznej filozofii niemieckiej. Ambicją tej filozofii było zawarcie w jednej swoistej filozofii całości idei filozoficznej. Jednakże filozofia ta nie doprowadziła do harmonii idei i rzeczywistości. Nauka, polityka, sztuka itd. przeciwstawiły się tej absolutnej

² V. Dvorniković, *Savremena filozofija*, t. II, Zagreb 1920, s. 41.

³ *Ibid.*, s. 43.

⁴ Por. *Die beiden Grundtypen der Philosophierens*, Berlin 1918.

„filozofikacji”. Także na gruncie filozofii dochodzi do buntu przeciwko harmonijnemu, racjonalistycznemu, uładowanemu podejściu do bytu. Można to dostrzec w woluntaryzmie i pesymizmie Schopenhauera, a także w skrajnościach materializmu przyrodniczego, w nieograniczonym kulcie nauk przyrodniczych, a nawet w próbach negacji filozofii w ogóle.

Jakąś próbę przełamania, przewyciężenia kryzysu w filozofii Dvorniković dostrzega np. u Wundta, pod którego wpływem pozostawał w swej twórczości filozoficznej. Wundt, jak sądził Dvorniković, wychodząc od nauki, zwłaszcza psychologii, dochodził do ambitnych filozoficznych uogólnień; np. z indywidualnej psychologii myślenia prowadzi u niego droga do logiki, od psychologii ludów do etyki. Jednakże wartości moralne, czy w ogóle wartości, mogą mieć o wiele większe znaczenie niż tylko socjalno-relatywne.

Innym z wielkich filozofów młodości Dvornikovicia, który go fascynował, był Spencer. W jego koncepcji interesowało go ujęcie rozwoju ewolucji. Poprzez pryzmat myśli Spancera Dvorniković odczytywał też Nietzschego (myśl jego, jak sądził, to wyraz afirmacji życia i woluntarystycznej projekcji przyszłości człowieka), a także aktywizm Guyau i „intuicyjny psycho-ewolucjonizm” Bergsona.

FILOZOFIA A TYPY NARODOWE

Każdy człowiek według Dvornikovicia ma swoje niepowtarzalne cechy indywidualne, które też ujawniają się w jego charakterze. Człowiek nie żyje jednak w oderwaniu od innych ludzi, żyje wśród innych — przede wszystkim w jakiejś wspólnotce narodowej. Naród to według Dvornikovicia jakby historyczna osobowość wyższego rzędu, to także konkretność gatunkowa człowieczeństwa.⁵ Z tego względu problem: kim jest człowiek w ujęciu konkretnym, a nie abstrakcyjnym (w odniesieniu do idei człowieczeństwa) sprowadza się do pytania: kim jesteśmy we wspólnotce narodowej? Odpowiedź na to pytanie dostarcza takiego czy innego samopoznania bytu narodowego, poznania charakteru narodu. To jest szczególnie potrzebne „młodym narodom”. Próbę takiego poznania specyfiki narodowej przedstawiał Dvorniković w różnych swoich pracach, w tym w książce z 1939 roku *Karakterologija Jugoslovena*.⁶ W książce tej stawia następujące kwestie: jakim jesteśmy narodem my Jugosławianie, czym się różnimy od innych narodów, jakie są południowo-słowiańskie cechy, własności duchowe, jaka jest dusza narodowa, obyczaj narodowy i duchowa konstytucja.

⁵ V. Dvorniković, *Psiha jugoslovenske melanholije*, Zagreb 1925.

⁶ V. Dvorniković, *Karakterologija Jugoslovena*, Beograd 1939.

Przedstawiając charakterologię narodu należy według Dvornikovicia uwzględnić szereg warstw, poczynając od czynników biologicznych, bowiem określony biotyp jest podstawą dla innych, wyższych warstw, Trzeba też uwzględnić przestrzeń życiową, środowisko, klimat. Jesteśmy, jak pisze — dziećmi Bałkanów. Jesteśmy też, jak inni Słowianie, narodami przestrzeni, ukształtowani przez bezmiar przyrody, ziemi, rzek i gór, i stopniowo stajemy się jako zachodnioeuropejczycy narodami czasu.⁷ Podobnie jak większość Słowian Jugosłowianie byli przez wieki pod cudzym panowaniem i cierpiąc zachowali swoje wartości duchowe i głębokie umiłowanie prawdy, pokoju i pokojowej pracy.

SPECYFIKA NARODOWA JUGOSŁOWIAN

Jak podkreślał Dvorniković Jugosłowianie to ludy ukształtowane przez cierpienie i w heroicznej walce, która ich zahartowała („Jugosloveni su pre svega narod koji može da trpi, trpi i trpi — tu je njegor najdublji i najistrajniji heroizam [...]”⁸). Ten naród wie, co to jest ofiara i cierpienie, i jest wojowniczy, ale ma raczej naturę defensywną niż ofensywną. Jest też pełen sensualistycznego temperamentu, co wyraża się np. w muzyce. Zawarte są w niej także tęsknota, żal, smutek (żałost, pechal, tuga), ale także zmysłowość, temperament, junacka fantazja. Można to dostrzec również w plastyce, zwłaszcza w ornamentyce oraz w ludowej twórczości epickiej.

Podkreślając wielkie bogactwo duchowe swoich rodaków Dvorniković akcentuje ich swoistą naturę romantyczną, co przejawia się w fantazji, twórczym entuzjazmie, ale równocześnie w niezrozumieniu znaczenia żmudnej, codziennej pracy. Praca traktowana jest jako śmierć junactwa, jako obniżenie horyzontów. Dvorniković przeciwstawia „genijalnoj lenosti” (lenistwu) twórczą pracę (stvaralacki rad). I właśnie etos pracy ma doprowadzić do stworzenia nowoczesnego, już nie patriarchalnego społeczeństwa na Bałkanach.⁹

IDEA SŁOWIAŃSKA

Zajmując się specyfiką kulturową Jugosłowian Dvorniković podejmował też między innymi kwestię specyfiki Słowiańszczyzny. Słowiańszczyzna obejmuje wprawdzie językowe i etnicznie pokrewne narody, ale już od wczesnego średniowiecza poszły one swoją odrębną, historyczną drogą. Nie powstała więc — pisze

⁷ *Ibid.*, s. 251.

⁸ *Ibid.*, s. 322.

⁹ *Ibid.*, s. 666.

— kulturowa, narodowa i moralna całość, a także już nie powstanie. Historia ciężko doświadczyła tzw. słowiańską wzajemność i solidarność. Nie istnieje więc Słowiańszczyzna jako kulturowa całość, a także koncepcja słowiańskiej misji jest pustą chimerą. Jednakże niezależnie od wszelkich negatywnych doświadczeń istnieje pewna subiektywna, psychologiczna baza pokrewieństwa, sympatii, niejednokrotnie tylko spontaniczna, instynktowna. To jest ów żywy rdzeń Słowiańszczyzny.¹⁰ Niejednokrotnie w przeszłości świadomość potencjału słowiańskiego ułatwiała pewne działania polityczne małym narodom w ich walce o wolność, jak Czarnogórcom (nas i Rosjan jest ponad sto milionów), Czechom.

Dvorniković przy tym wymienia jeszcze pewne przyczyny, które sprzyjają wytwarzaniu się solidarności słowiańskiej (dodałbym tu: solidarności krajów i narodów Europy Środkowo-Wschodniej). Tymi przyczynami są mniej lub bardziej przemyślane akcje, działania Zachodu wobec Słowian. Dla ludów Zachodu — romańskich, germańskich i anglosaskich — Słowianie nie należą do kultury europejskiej, są traktowani jako ludy Wschodu. Dotyczy to znajomości kultur i języków, także ich używania na konferencjach.

Można nawet używać portugalskiego, ale już nie języka Dostojewskiego i Tołstoja.

Niezależnie więc od różnic między różnymi ludami — stwierdza Dvorniković — są pewne elementy wspólne Słowianom, tym ludziom wywodzącym się w gruncie rzeczy z równin, znad brzegów rzek i ze stepów. Są to urodzeni miłośnicy demokracji ze skłonnościami anarchizującymi, pokojowi rolnicy i pasterze, miłośnicy muzyki, ale już mniej miłośnicy pracy i systematyczności.¹¹ Od wieków znajdowali się w jarzmie u Niemców, Mongołów i Turków. Są znani ze względu na liczebność: *Numero pollent*, lekceważąco pisze kronikarz. Jednakże bój, zmaganie z przeciwnikami hartowało Słowian — przynajmniej ich część: Dvorniković wyróżnia dwa typy słowiańskie: typ miękki i twardy.¹² Do typu miękkiego zalicza Rosjan i Rusinów, Polaków i Słowaków, a do typu twardego Czechów i zdecydowaną większość bałkańskich Słowian. Typ miękki charakteryzuje większa pasywność, amorficzność, tendencje anarchizujące powiązane z umiłowaniem wolności, a typ twardy jest bardziej waleczny, państwowotwórczy. Ten podział rzutuje też na kwestie religijne. Katolicy Czesi i prawosławni Serbowie lepiej się rozumieją niż katolicy Polacy i Czesi (te typy katolicyzmu są zasadniczo różne — polski obrzędowy i czeski głęboko filozoficzny i teologiczny).

Dvorniković wprawdzie uważał, że Słowianie nie mają jakiegoś szczególnego posłannictwa w Europie, ale mogą ze sobą współpracować, wzajemnie poznawać

¹⁰ V. Dvorniković, *Karakterologija Jugoslovena*, Beograd 1939.

¹¹ *Ibid.*, s. 89.

¹² *Ibid.*, s. 91–92.

swoje kultury, wzajemnie korzystać ze swoich osiągnięć (np. w rozwijaniu filozofii wiele można nauczyć się od Polaków — tu Dvorniković miał na myśli głównie szkołę lwowsko-warszawską). Podkreślał także, że wykształcony inteligent słowiański powinien oczywiście znać jakiś język zachodnioeuropejski, ale powinien również znać jeszcze jakiś język słowiański i przynajmniej w zarysie dzieje i kulturę Słowian. Jesteśmy bowiem w tej „młodszej” części Europy, miejsca swego nie zmienimy, i jeżeli chcemy, aby nas nie lekceważono, nie lekceważmy siebie wzajemnie.¹³

RÉSUMÉ

Dans notre article, nous nous proposons de traiter quelques questions choisies relatives à la philosophie de Vladimir Dvorniković (1888–1956), professeur de philosophie à Zagreb. Notre travail est la première présentation de cette philosophie en Pologne. Le lecteur y trouvera une définition de la philosophie propre à Dvorniković, sa confrontation avec d'autres types nationaux et la spécificité nationale des Yougoslaves, ainsi que le problème de l'idée slave. Ainsi que le soulignait Dvorniković, les Yougoslaves sont des peuples formés par la souffrance et une lutte héroïque qui les a endurcis. Ils savent ce que sont le sacrifice et la souffrance. Guerriers, ils sont aussi pleins de tempérament sensualiste, ce qui s'exprime p. ex. à travers la musique. Celle-ci rend également leur nostalgie et leur tristesse. Dvorniković prétendait que le développement de l'*ethos* du travail finirait par triompher sur le traditionalisme et créer une société nouvelle.

¹³ *Ibid.*, s. 102.